

Рецензия

за дисертационния труд

на Йорданка Трифонова

Динамика в българската и чешката депроприални системи в края на XX век

(Институт за български език при Българската академия на науките 2012 г.)

Представената дисертация е труд на зрял изследовател, който демонстрира способност задълбочено да отрази специалната литература и добре да оценява явленията, представени от езиковия материал. По своите качества и обем този труд определено спада към трудовете, които значително надхвърлят средното равнище на работите за получаване на образователната и научна степен „доктор” (PhD).

Тема на труда

За своя труд авторката е избрала точно определената област на развитието при депроприалните единици от чужд произход в съпоставка между българския и чешкия език в края на XX век. Така дефинираната насоченост на работата (изследване на словната динамика в пресечната точка на неологията, езиковите контакти/заемане, проприалния речников фонд и деривиранията от него номинация) е до такава степен специфична, че тази дефиниция не може да се побере дори в заглавието на работата.¹

Този тема, така синтетично разработена за първи път не само в българистичната литература, се опира върху голям обем специализирана литература с много разнообразна насоченост. Тя широко използва съществуващите частни проучвания и аналитични трудове и води към съществени изводи, които са уникални в езикознанието (отново подчертавам, не само в българското).

Актуалността на темата изхожда от основателната теза, че в езика проприите не са с периферен статус, както би могло да изглежда от неотразяването им в теоретичен план в досегашната специализирана литература, а са съществена част от речниковия фонд (въпреки че статистическата информация, посочена в бел. 211 на стр. 92 изглежда твърде невероятна). Предвид на това е необходимо да им се обърне внимание именно от гледна точка на тенденциите, които могат да се появят и развият в неочаквана посока в резултат на тяхното присъствие в структурата на езика. Основната разлика между апелативите и проприите от чужд произход е в идентифициращата функция на проприите (за разлика от номинационната функция на апелативите). Този семантичен принцип стои в основата на описанието на процесите, представено от авторката. Следователно, за разлика от апелативите, процесът на заемане при проприите (трансмотивацията съгласно приетата от авторката терминология) се стеснява до въпроса за формата.

---

¹ Във връзка със заглавието на текста при досегашните обсъждания на работата давах импулс на авторката да прецени дали не е добре в него да останат именно тези три гледни точки, като българо-чешката съпоставка би могла да се постави в скоби след същинското заглавие. Тук българският и чешкият материал се разглежда по-скоро паралелно. Може би би било по-добре да се изоставят онези елементи от заглавието, които не изразяват спецификата на темата на работата (динамика, система – освен това главата за системността на депроприалните апелативи в крайна сметка не беше включена в работата, въпреки че авторката я е разработила) и да се избере заглавие, което да запази преди всичко трите вида специфики на описвания езиков материал, които посочихме. Трябва да се подчертае, че на така определен предмет е посветена само последната глава, виж по-долу.

Друг аспект от актуалността на избраната тема произтича от негативната маркираност на думите от чужд произход в резултат на пуристичните тенденции в българското и в чешкото езикознание. Във връзка с това бих искала да подчертая, че авторката надживява този оценъчен подход може би по-категорично, отколкото е необходимо, но все пак функционалният подход и в двете национални филологически традиции еднозначно преобладава, а останалите подходи се появяват по-скоро периферно и инцидентно. Обратно, смятам, че особено в българското езикознание би трябвало да се помисли над парадокса, защо езикът е една от малкото области (ако не и единствената), в която способността да се върви в крак със „световното“ развитие не се оценява позитивно (срв. проблема за външните образци още в оценките за процесите на националното възраждане) и да се анализира от такова гледище отношението през различните периоди в миналото. Виждането за „чуждостта“ като отрицателен оценъчен елемент несъмнено е преобладаващ профилиращ подход на българистичната литература, на който могат да се противопоставят чешките изследвания, определящи чуждостта като модност (срв. нецитираната работа на Д. Свободова)

Цел на работата

Целта на работата е да се интерпретира процесът на заемане от гледна точка на езиковия контакт, като авторката подчертава целта да се разкрие динамиката на този процес. От тази гледна точка трябва да се припомни обаче, че проучената от авторката обширна специална литература не може да бъде източник за адекватно описание на динамиката на изследваните процеси, тъй като се основава върху прекалено различен материал, събиран с различни методики и с различни цели. Следователно той не образува съпоставима изходна база за сравнение със собствения езиков материал.

Изборът на българо-чешката съпоставка е много подходящ за описание, в което изходният език (а може би и целта, което споменавам не като упрек, а само като чиста констатация) е българският. Както авторката констатира въз основа на специалната литература (по-специално Шрамек, Докулил), чешката онимия е разработена сравнително по-системно и свързано, отколкото българската. Тя обаче сериозно се опира и върху теоретичните разработки на словашките (и словакистичните) и руските (и русистки) работи, но и тук в анализа си обикновено не се опира върху конкретен материал.

Така фундаментално анализираната досегашна специална литература създава терминологични проблеми и проблеми с последователността в целия текст (срв. напр. само конкуренцията на термини като *не-домашни* : „чужди“ единици, нееднозначността на самия процес *заемане* : „заемане“ като метафора, стр. 45) Авторката се опитва да въведе друга терминологична система (основана върху понятието „транс“-процеси по М. Олошиак).

Обобщаването на анализа и на собствените заключения в логиката на описваните аргументи и избраните контрааргументи може да доведе до извода, че авторката схваща същността на процеса като заемане, но акцентира върху активността на приемащия език. Разбира се, тази идея не е нова в специализираната литература, въпросът е до каква степен, кога и колко последователно тя е тематизирана в тази литература. Това е добре показано в работата във връзка с развитието на терминологията. От тази гледна точка симптоматично е сравнението на двете национални филологически традиции: докато схващането на чешкото езикознание акцентува върху функционирането на думата в приемащия език (думите от чужд произход се описват като част от чешкия речников фонд), за българската филология е

характерно отделянето на изучаването на заетите лексеми като самостоятелен предмет на изследване, различен и отделен от описанието на „българския“ речников фонд.

Метод на работа

Методът на работа е съпоставка на изследваното явление в двата родствени езика, за които се предполага, че от гледна точка на даденото явление в тях е изпълнено изискването за еднакви условия.

Характерна черта на работата е обстоятелството, че преди авторката да се обърне към депроприалните лексикални единици, тя най-напред се стреми да отграничи двете области, върху които изгражда описанието на избраната тема – от една страна процеса, традиционно наричан **заемане** (лексикално заемане), за който тя избира термина *лексикално взаимодействие* (вероятно чешкият превод като *vzájemné působení* не е твърде подходящ поради това, че става дума за словосъчетания), както от гледище на задачата в изходния и целевия език и при самата номинация, така и при включването на новата лексикална единица в структурата на заемащия език, а на второ място се налага да опише и своето схващане за **проприалност**.

Малко неразработен остава теоретичният подход към третия въпрос, който се включва в областта на централната тема, т.е. новостта на изследваните единици, т.е. изходната област – **неологията**. Тази страна на изследването остава незасегната, което личи особено от подхода към езиковия материал. На няколко места само се споменава, че класическата класификация на заемките в българския език ги дели на стари и нови, но по-нататък не се обръща внимание на този проблем. При това, ако работата си поставя за цел да отрази динамиката на изследвания сегмент от езиковата система, тогава този проблем е доста съществен. Може да се формулира хипотезата, че съществено различните условия на езиковия контакт след 1989 г. (ако правилно сме идентифицирали изследвания период, виж по-долу) водят до явления и процеси, при които вероятно ще е възможно да се говори за тенденции (срв. Онхайзер и кол.)

Детайлизиращият подход, с който авторката описва изходните три области, води до обстоятелството, че освен очаквания преглед на съществуващата литература и ограничаването до аргументацията на избраната теоретична база, тя навлиза и в оценяване на различните възможни подходи, изходни положения и теории на горепосочените области, без да може да опре своите заключения върху целенасочено събран собствен материал (използва се материал от вторичната литература, който не съответства на избраните критерии, т.е. напр. не е неологичен или не е от чужд произход), който да послужи като аргумент за изведените заключения. Следователно работата се стреми да постигне аспекта комплексност, в резултат на което в твърде голяма степен се занимава с явления, които не са пряко релевантни от гледна точка на предмета на работата (напр. при описанието на транс-мотивацията). Тук искам да припомня факта, че можем да смятаме различията между отделните становища за дадени в по-голяма степен не от разногласия в отношението, колкото от разлики в акцентите при описанието на отделните явления, процеси и тенденции. Може да се констатира, че явно не съществува термин, който да не страда от конотации, формирани в неговата собствена история, но в много случаи конотациите, с които полемизира авторката, са изведени от възгледи, в които споменатите черти на понятието не са били тематизирани, а са изведени от контекста (виж по-горе).

Структура на работата

Структурата на работата много точно съответства на логиката на изложението, работата е разчленена правилно и прегледно. Може би общо за отчетливостта на

описваните тенденции би могъл да допринесе критерият тип проприи (антропоними, топоними, хрематоними), който да бъде прокаран като структуриращ принцип в цялата материална част, в сегашния вид отделните глави се разпадат на по три подглави, засягащи тези типове, тъй като проприите имат различно поведение именно съгласно тази типология и тяхната апелативизация също отразява характера на денотата².

Вторична литература

Вторичната литература, цитирана и проучена във връзка с работата, е много богата. Тя е ориентирана към синхронното съпоставително проучване, самата авторка съвсем откровенно отдава предпочитание на литературата, която нарича контактологична (теория на лексикалната мотивация). Изходната литература е българистична, тази част явно може да бъде смятана за изчерпателна, както и бохемистичната литература³, в определени сегменти доста обширно е отразена и словакистичната литература, а периферно и полонистичната, по общите въпроси и русистичната. Бих си позволила да отбележа едно свое наблюдение във връзка с това как авторката обхваща тази огромна литература (т.е. нейният „прочит“). Процесът на заемане / включване на лексикалните единици в друг език има различни аспекти, може да бъде разчленен на етапи (които могат да бъдат асинхронни или синхронни по отношение на времето) и е описван по този начин в литературата. Но не винаги когато се констатира, че определен текст не се занимава с дадена проблематика, от това трябва задължително да следва, че я отхвърля; в сравнителен аспект, разбира се, може да се говори за специфични акценти и типични общи тенденции (традиции, стереотипи) преди всичко в двете национални филологически традиции (както това е добре описано при развитието на транс-термините)⁴. В теоретичната част е доста чувствителна липсата на собствен материал, който да води до заключенията, направени в работата. Не е случайно, че в най-голяма степен авторката намира теоретично вдъхновение у англицистите (Данчев, Боздехова, Олошиак)⁵.

---

² От гледна точка на формата на работата би било добре да се унифицира практиката при превода на цитати. Напълно коректно би било посочването им в оригинал (напр. успоредно с превода), така авторката би могла да избегне евентуални деформации (с. 47 *именни позиции – номинативни позиции* при Мравинацова) или нееднозначности (с. 49 *motivovanost* като *мотивация* и *мотивираност*).

³ По отношения на чешкия език може да се открият и други непряко свързани с темата трудове, напр. M. Harvalík, *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Praha 2004. D. Svobodová, *Aspekty hodnocení cizojazyčných přejímek – mezi módností a standardem*. Ostrava, OU, 2009.

⁴ Към многобройните термини трансфонемизация, трансморфемизация (Филипович), трансморфемификация, транслексификация, транслексемификация (Данчев, по отношение на тези термини може още да се дискутира), транссемантизация, трансдеривация, трансолоквиализация, трансортографизация (Фурдик, който обаче по-късно се отказва от транс-термините, тъй като излишно подчертават промяната, а не възникването на новото, своеобразното, напротив, той развива теорията за междуезиковата, контактна лексикална мотивация), трансморфемизация, трансдеривация, трансолокация, транспарадигматизация, трансинтагматизация, трансстилизация, трансдеклинация (Олошиак), Трифонова добавя и напр. транслексематизация – дефинирана на стр. 55, трансартиклизация, (стр. 123), които също са дискуссионни, освен това работещият термин трансмотивация (с неединен правопис *транс-мотивация* х *трансмотивация*).

⁵ Дребни бележки *В периферията на два термина*. По термина *адаптация* бих искала да припомня, че още Веса Кювлиева през 1980 г. (Морфологична адаптация и асимилация на турските заемки, стр. 87) еднозначно разграничава: морфологична (формална) адаптация като причисляване на дадена дума към определен лексико-граматичен тип и съответните му граматични категории и морфологична асимилация, т.е. включването на новата дума във формообразователните (при съществителните род, число, определеност, бройност) и словообразователните механизми (суфиксация на неизменяемите прилагателни), присъщи на приемащия език. Двете явления тя схваща като фази на един и същи процес – процеса на заемане. По своята насоченост обаче работата ѝ е толкова отдалечена от разглежданата тук

Собствен теоретичен принос

Принципния теоретичен принос на работата виждам на първо място в анализа и направените изводи от терминологичните спорове в специализираната литература. За много перспективно за българската филологии смятам подчертаването на активното участие на приемащия език (продължаващо определена линия в българското езикознание, срв. напр. термините на Данчев *промяна*, а не *заемане* – те не се изключват, има се предвид специфичната промяна, която е сравнима с другите средства за обогатяване на речниковия запас, но нейната специфика не може да бъде описана по друг начин, освен чрез гледната точка на произхода на лексикалната единица), подчертаването на двустранността на процеса – всеки език заема и всеки език дава, всичко е въпрос на мяра, въпреки че за балансираност може да се говори само в най-общ план. Друг приносен момент в теорията е въпросът за сравнимостта с домашния речников фонд (думите от чужд произход в българската филологическа традиция са предмет на самостоятелно проучване, защото не са сравними по степен на „интеграция“ (аз бих казала и на адаптация и асимилация, който процес не настъпва при домашните езикови средства), но от друга страна в един момент – в момента на възникването – всички те (и домашните) изразни средства се оказват нови, могат да се открояват най-малкото стилистично). С чешката традиция може би е свързано акцентуването върху това, че заемката / думата от чужд произход става „своя“ единица, т.е. част от речниковия запас на приемащия език. Тази нейна характеристика произтича от факта, че тя е част от системата на приемащия език и неговата форма и значение се определят от мястото, което заема в него.⁶

Съществени са разсъжденията на авторката по въпросите на езиковия контакт (характер на контакта: индивидуален x колективен, въпросът за билингвизма при носителите на приемащия език: англицизмите навлизат в българския език, без населението (особено по признака възраст) да има някакви / съответни / необходими знания; заеманите единици остават семантично немотивирани, непрозрачни) по параметри като честота (и продължителност на периода) на използване, структурна интегрираност и нейните трудности.

Друг аспект на този подход е начинът, по който авторката акцентува върху контактологичните термини с компонент **транс-**. Аргументацията на терминологичната система е целенасочено, функционално, оставя на заден план етимологичния принцип, т.е. необходимостта да се търси връзка с източника, допуска чуждия произход, допуска семантичната непрозрачност, но подчертава равноправността (въпреки че тук безспорно процесът на получаване на равноправие включва единици, които първоначално са явно неравноправни). Остава периферният въпрос дали проблемът е само в описанието на промените, или в названието на самия процес, т.е. процесът може да протече без изменения (бел. под линия 250, 251, стр. 109): според логиката на

проблематика, че няма нищо странно в това, че авторката не се спира на нея. По анализа на термините интернационализъм и интернационализация би трябвало да се добавят и функциите на лингва франка) (тя се споменава едва на стр. 101): нима проприите от чужд произход не са типични интернационализми (не в класическия смисъл на термина от гледна точка на произхода, а именно от гледна точка на функционирането си, т.е. на разпространението си в различни езици)?

⁶ По термина *лексикално взаимодействие* бих добавила може би само това, че не става дума за взаимодействие между два езика, нововъзникналата единица от приемащия език (най-често) по никакъв начин не влияе върху езика-източник (на стр. 99 в бел. 228 се признава, че това въздействие е насочено, ако говорим за „разнопосочност“, възниква въпросът дали това е процес, който може да бъде оценен като един-единствен процес, такива примери има, но са доста изолирани). Става дума за взаимодействие на (чужда по произход) единица със структурата на приемащия език, срв. Онхайзер 2003 и описаните от нея тенденции).

приетия контактологичен подход би трябвало да става дума за самия процес, който или е съпроводен от промени, или не.⁷ Може би тази проблематика може да се обобщи по следния начин: транс-процеси настъпват, ако е възможно да се докаже междуезиково въздействие; следователно понятието транс-мотивация е уместно, но при останалите понятия това е въпрос може би и на по-нататъшни дискусии (приемливи са вероятно и транс-деклинация и транс-джендързация в чешки); парадоксално тази интерпретация „отслабва“ активната роля на приемащата езикова система.

Важен конкретен принос на авторката е самото описание на проприите и тяхната апелативизация. Тя сравнява класификацията на проприите в българската и чешката литература, като се ограничава до съществителните, с което се обяснява деформацията на контекста на формална адаптация и асимилация. В труда са разработени критерии за разграничаване на апелативи от проприи (функционирането на категорията число), като се базира върху комуникативно ориентираната функция на концепцията за номинацията на Аругтюнова). И в тази си част работата се основава върху солиден преглед на литературата и върху подходящ избор на изходни теоретични постулати, като се подчертават спорните места и собственото становище, решението на спорните моменти се определя от гледна точка на целите и методите на работата. Тук чешкият и българският материал е последователно проучен паралелно и съпоставително. Авторката подробно разглежда фирмените наименования, които са много актуален проблем на съвременната комуникация, включва в описанието и амбимодалните имена, докато груповите наименования не са включени в изследването. Въпросът за опосредстваното заемане не се разглежда теоретично, появява се едва на стр. 107, където се констатира, че това е един от основните критерии за класификация на чуждите думи.

Тук материалът е подробно групиран и сравнен в рамките на отделните подглави. Заключениеята се извеждат последователно за конкретните групи, обобщават се и се сумират постепенно до заключителните констатации.

Езиков материал

Езиковият материал, описан в рецензията, заслужава най-голямо внимание. Собствената ексерпция на авторката несъмнено представя богат материал, който обаче се използва по-скоро като илюстрация, отколкото като изходна база за описанието в строгия смисъл на думата. Скромният абзац на стр. 8 не дава възможност на читателя да си направи изводи за това колко показателен е той. Авторката не посочва каква е целта на събирането на материала и самата тя го оценява като непредставителен. Вторичността на източниците (преди всичко речниковият фонд, отразен в речниците и в специалната литература) и неопределения дял на собствената ексерпция, както и недооценяването на корпуса като източник на материал, дават възможност на авторката преди всичко да обобщи досегашните предимно аналитични изследвания в областта на проприите от чужд произход и техния по-нататъшен словообразователен и номинационен потенциал. Тя също така съзнава, че от получения по този начин материал не е възможно да се правят никакви количествени заключения, което донякъде поставя под съмнение определените цели на работата.

---

⁷ Срв. включването на съществителните в класификацията по род: родът от езика X отпада, появява се нов род в езика Y: значението може да остане „същото“ – ж.р. на мястото на ж.р., може да бъде определен като симетрия, друг – като асиметрия, нов – напр. от англ., срв. термина на Олошиак нулева транс-джендързация (стр. 111). Той изхожда от два типа интерпретация: родът се запазва, родът се сменя. Разликата при заемането между чешкия и българския език е именно в транс-джендързацията: чешкият заема единиците заедно с рода им, особено при старите заемки, напр. *muzeum*, *téma*, *garáž* и др.

Не е ясно доколко вярно лексикографската обработка на езиковия материал регистрира в съществуващите помагала предмета на изследването, така че да е възможно въз основа на него да се правят основателни заключения. Освен това не е ясно дали поне посочените лексикографски трудове са били ексцерпирани изцяло, или подборно и какъв е делът на собствената ексцерпция в общия брой на описаните 1200 нови лексикални единици. В много подробния анализ на заемането на проприи, начините на номинация и апелативизация на проприите би трябвало по-внимателно да се прегледа чешкият материал, който евентуално да се консултира с носител на чешкия език, така че да не може да възникнат излишни недостатъци във формата или заблуждаващи интерпретации. Работата на читателя се отежнява от големия брой съкращения, които постепенно губят информативната си способност, така че се налага текстът непрекъснато да се сверява с пасажите, където съкращенията се въвеждат и обясняват.

Източниците на собствената ексцерпция се посочват твърде неясно, по-специално изобщо не е уточнен интервалът от време, през който е извършена ексцерпцията. Така единственият ориентир за определяне на хронологичната локализация на описвания материал остава времето на създаване на главните речникови източници (NSČ 1998, NSČ 2 2004, ASCS 1997, Климеш 2010, РНДЗБЕ 2001, РНДБЕ 2010), някои от които обаче излизат извън границите на XX век (при положение че долната граница не е дефинирана изобщо, може само да се предполага, че вероятно става дума за прагматично определената граница в началото на 90-те години.

Също така неопределеното позоваване в бел. на стр. 99 показва, че авторката схваща материала като илюстрация на избраните методи, описваните явления и тенденции.

Несъмнената стойност на този подход се състои в това, че предвид синтезиращия поглед на работата материалът образува съвкупност от релевантни единици, които обаче би трябвало да се направят достъпни за читателя най-малкото под формата на списък. Така ще стане ясно кои единици са станали обект на изследователския интерес.

Заключение

Като се абстрахираме от някои от посочените тук забележки, рецензираната работа е изключителен пример за много задълбочено изследване на досега почти неразработено или най-малкото подминавано езиково явление. Въпреки пионерския му характер, в него авторката отива далеч и успява да премине от задълбочения анализ и подробното описание на материала към щрихирането на общите контури както на самото явление, така и на динамичните процеси, които могат актуално да се наблюдават в него. Предложеният труд е не само и дори не толкова монотематична студия, колкото цял комплекс от такива студии. В труд с такъв обем вероятно е неизбежно допускането на дребни несъвършенства, които обаче са много лесно отстраними.

За мен е чест да предложа дисертационния труд на Йорданка Трифонова за защита и с голяма радост изказвам дълбокото си убеждение, че това е труд на изключително високо равнище.

Прага, 30.9.2012 г.

Проф. д-р Хана Гладкова, кфн.
Катедра по южнославянски и балканистични
изследвания, Философски факултет
Карлов университет в Прага